

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kıbrıs Hala Sultan Evkafı Mütevellileri (1722-1878)

The Trustees Of The Hala Sultan Foundation In Cyprus In 18th And 19th Centuries

Mehmet DEMİRÜREK*

Öz

Hz. Muhammed'in süt halası olan Ummül Haram bint-i Milhan el-Ensariye 649 yılında Müslümanların Kıbrıs'a yaptığı ilk sefer sırasında Kıbrıs'ta şehit olmuştur. Kıbrıs'ın Larnaka şehrinde bulunan mezarının olduğu yere sonradan bir türbe inşa edilmiş ve o Kıbrıslı Türkler tarafından "Hala Sultan" olarak adlandırılmıştır. Türbenin inşa yeri ve tarihi tam olarak bilinmese de Kıbrıs'ın fethinden sonra Osmanlılar buraya özel bir önem vermişler ve 1601'den itibaren Kıbrıs'ta kurulan vakıf kurucuları tarafından türbe için gelir kaynakları tahsis edilmiştir.

1601'den itibaren Kıbrıs'taki bazı vâkıflar tarafından türbe için birçok gelir kaynağı tahsis edilmesine rağmen Hala Sultan Tekkesi Vakfı ve mütevellileri XVIII. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Hala Sultan Tekkesi mütevellilerinin temel görevi vakfın gelir kaynaklarını korumak ve arttırmaktır. Bu çalışmanın amacı 1720'lerden başlayarak 1878 yılına kadar geçen dönemde tekkenin mütevellilerini ortaya çıkarıp çalışmalarını değerlendirerek Kıbrıs Tarihi'ne katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Hala Sultan Tekkesi, Müslüman Abidesi, Vakıf, Osmanlı Medeniyeti

Abstract

Umm Haram bint-i Milhan el-Ensariyye, who was the wet nurse of the Prophet Muhammed, died in Cyprus during the first expedition of the Muslims in AD 649. The place which had her grave had been built a tomb later, which it is in Larnaca in Cyprus and it is called by the Turkish Cypriots as "Hala Sultan Tekke". Although the place and date of the construction of the shrine is not exactly known, having conquered Cyprus the Ottomans did specially make a point of the tomb and a lot of revenue sources were dedicated by the founders of some foundations in Cyprus from 1601 onwards.

Even though some revenue sources were allocated by the some vaqf founders in Cyprus from 1601 onwards, Vaqf of Hala Sultan Tekke and its trustees appeared as an institution in the first half of the 18th century. The main duty of the trustee was to protect and increase the revenue sources of the foundation. The aim of the study is to reveal the trustees of the Tekke, to evaluate their activities and to contribute to the history of Cyprus.

Key Words: Cyprus, Hala Sultan Tekke, Muslim Monument, Vaqf, Ottoman Civilization

Makale Geliş Tarihi: 15.03.2018. Makale Kabul Tarihi:18.09.2018.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Çorum/TÜRKİYE. mehmetdmryrk@gmail.com. Bu çalışmanın bir bölümü Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından 16-17 Kasım 2017 tarihlerinde düzenlenen KKTC'de düzenlenen adalarda *Türk-İslam Kültürü Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunulmuş, sonradan geliştirilerek bu makale hazırlanmıştır. Çalışmanın hiçbir bölümü daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır. ORCID ID: 0000-0003-3506-5421

Görüş

Akademik
Bakış

327

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Giriş

Bu çalışmanın amacı Kıbrıs'ın Larnaka kentinde bulunan ve Hala Sultan olarak bilinen Ümmül Haram Milhan Hazretlerinin Tekkesi/Türbesi için kurulmuş olan vakıflara mütevellî olan kişileri incelemektir. 649 yılında Müslümanların Kıbrıs'a yaptığı ilk deniz seferine katılan Hz. Peygamberin süt halası Ümmül Haram bint-i Milhan Larnaka yakınlarında bindiği katırdan düşerek şehit olmuştur. Osman Turan'ın yazdığına göre, Hicri 10. yüzyılda Kıbrıs'a uğrayan Arap Seyyahı Herevî hem Ummü Haram'ın mezarını bir kilise duvarında gördüğü bir taş kitabede "burası Hicri 29 yılı Ramazanında (650 Mayıs) ölen Urva bin Sâbit'in kabridir" ifadesini okumuştur.¹ Bizans İmparatoru Konstantine Porphyrogenitus'ın yine 10. yüzyılı ele alan kroniğinde Kıbrıs'taki Hala Sultan Türbesi'nden bahsedilmektedir.² Konuyla ilgili birçok yayın³ olmakla birlikte "Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan"⁴ adlı kitap son yayınlardan biri ve aynı zamanda kapsamlı olması nedeniyle zikredilmeye değerdir. Bununla birlikte söz konusu eserde bu çalışmada ele alınacak olan Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellîleri ile ilgili bir bilgi yoktur. Ayrıca Mehmet Demiryürek tarafından yazılan "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı"⁵ ve "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)"⁶ adlı makalelerde de Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellîleri ele alınmamıştır. Sonuç olarak bu çalışmada ele alınacak olan Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellîleri bu alandaki bir boşluğu dolduracak ve Kıbrıs Türk Vakıfları tarihine katkıda bulunmuş olacaktır. Çalışmada Kıbrıs Şer'îye Sicilleri (KŞS), TC Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve TC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi belgeleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Hala Sultan Evkafı Mütevellîliğinin Oluşumu

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan ve Evkaf Nezaret'i'nden Kıbrıs Kadılığı'na yazılan 12 Mart 1327 (25 Mart 1911) tarihli bir belgede belirtildiğine göre "Kıbrıs'ta Tuzla kazasında defn-i hâk-ı ıtır-nâk Hala Sultan nam-ı diğer

- 1 Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, 28/109 (1964), s.210.
- 2 Mehmet Ali Bozkuş, "Geç Ortaçağ'da Tutulmuş Türk Tarihine Dair Kıbrıs Kronikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt. 37, sayı. 63 (2018), s.149.
- 3 Örneğin bkz. Mehmet Bahadır, *İslâm Fatihleri Kıbrıs'ta*, Çetin Matbaacılık, Ankara 2013; Hüseyin Algül, "Hala Sultan'ın Şahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, (Ed: Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Apak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s.442-451; Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000; Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını, Lefkoşa 2005; M. Baha Tanman, "Hala Sultan Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt.15, İstanbul 1997, s.225-227.
- 4 İsmail Güleç, Haşim Şahin (Ed), *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları 2, Ayhan Matbaası, İstanbul 2017.
- 5 Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı", Mehmet Mahfuz Söylemez (Ed), *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017, s.39-67.
- 6 Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)", *Belleten*, cilt.82, sayı.294 (2018), s.483-510.

Görüş

Ümmül Haram hazretlerinin vakfiyesi mukayyed olmadığı cihetle dergâhına aid şerâit bilinemeyüb ancak dergâh-ı mezkûrun zaviyedârlığıyla cami-i şerifinin imâmet ve hitâbet ve duağı vazifesi mutasarrıflarının esâmisiyle türbedârlarına verilmesi meşrût olan vazifenin” miktarının belli olduğu ve tekkeye 1692 yılında Şeyh İbrahim’in türbedâr olduğu belirtilmiştir.⁷

Bu belge Hala Sultan Tekkesi/Türbesi'nin kayıtlı bir vakfiyesinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte 1601 yılından itibaren Hala Sultan Türbesi'ne çeşitli vakıflar yoluyla gelir tahsis edilmeye başlanmıştır. 1601 yılında kurulan Cafer Paşa Vakfı'ndan, 1713 yılında kurulan Sadrazam Ali Paşa Vakfı'ndan ve 1716 yılında kurulan Köprülüzade Numan Paşa Vakfı'ndan Hala Sultan Tekkesi için gelir tahsis edilmiştir.⁸

Hala Sultan Tekkesi Evkafı'na gelince, 1722 yılı bu konuda bir dönüm noktası teşkil etmiş görünmektedir. Çünkü 1722 yılı başlarında Limasol kazasına bağlı İsterke? köyünden Hasan Beşe ibn-i İbrahim Larnaka'da bulunan bir kahvehane ile küçük bir dükkânını Ümmül Haram bin-i Milhan Tekkesi için vakfetmiştir. Vakfiye kaydına göre vakfın mütevellisi tekkenin şimdiki “türbedarı ve evkâfının⁹ bi'l-fi'l mütevellisi olan” Derviş Hasan ibn-i Abdullah olacak ve daha sonra ise tekkeye kim türbedar olursa vakfın mütevellisi de o kişi olacaktı.¹⁰ Öyle anlaşılıyor ki 1720'lerde Hala Sultan Tekkesi Evkafı'nın doğuşu Hasan Beşe ibn-i İbrahim'i Hala Sultan Tekkesi kurduğu vakıfla bağlantılıdır. Çünkü Hala Sultan Tekkesi Evkafı Mütevelliliği de bu yıllarda ortaya çıkmıştır.

Kıbrıs Şer'îye Sicilleri (KŞS) kayıtlarında bulunan 6 Rebiülahir 1142 (29 Ekim 1729) tarihli berat kaydı söz konusu mütevelliliğin nasıl oluştuğunu ve kimin mütevellî tayin edildiğini açıklaması bakımından son derece önemlidir. Kayda göre, Lefkoşa'da ikamet eden “ulemâ ve sulehâ ve e'imme ve hutebâ ve sair a'yan ve eşrâf” toplanarak Lefkoşa mahkemesine gitmişlerdir. Onların yazılı olarak belirttiklerine göre Ümmül Haram Hazretleri (Ümmül Haram bint-i Milan) Kıbrıs adası için “rahmet ve sebeb-i rif'at” olmasına rağmen, adı geçen tekkeye birçok “meçhul kimesneler” türbedar olmuş ve bunlar tekkenin “cüz'i ve küllî irâdını kendi umûrlarına sarf ile (tekkenin küçük büyük gelirlerini kendi işleri için harcayarak) tekkenin gündün güne harabeye dönmesine neden olmuşlar ve hatta çoğu geceleri tekkede kandil yakma bile imkânı kalmamıştır. Bu nedenle “yedi sekiz” sene önce bu duruma bir çare bulunması gerektiği düşünülmüş ve tekkenin vakıflarını idare etmesi için “erbâb-ı istihkâkdan” El-hâc İsmail Efendi “cümlelerin ittifak ü ittihadıyla” mütevellî tayin edilmiştir. Mütevellî El-hâc İsmail Efendi'nin çabaları sonucu halkın tekkeye yardım etmesiyle tekkenin

7 KKTTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Tasnif Kodu: FE, Kutu No:2, Dosya No:17, Gömlek sıra No:8.

8 Mehmet Demiryürek, “Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı”, s.43-47.

9 Buradaki “vakıf” kelimesi muhtemelen çeşitli vakıflardan o güne kadar tahsis olunan “geliri” ifade etmektedir.

10 Mehmet Demiryürek, “Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı”, s.48.

geliri artmış ve tekke “ma‘mur ve abâdân” olmuştur. Tekke bugün (1729 yılı) için ilave gelire ihtiyaç hissetmese de mahkemeye başvuranların temel kaygısı, “bundan sonra yine bazı meçhûl kimesneler” bir şekilde tekkeye türbedâr olurlar ve bu şekilde türbe yeniden harabiyete yüz tutar korkusudur. Bu nedenle onlar, mütevellî El-hâc İsmail Efendi’ye mütevellîlik beratı verilerek işin hukukî olarak sağlama alınması yolunu uygun bulmuşlardı. Böylece tekkenin türbedarları tekkenin gelirlerine müdahale edemeyecek ve sadece türbedarlık hizmetini ifa edecekler, türbenin evkafı ve gelirleri de mütevellî olan şahıs eliyle idare edilmiş olacaktı. Bir başka deyişle mütevellîler aynı zamanda türbedarların amirleri konumunda bulunacaktı. Mahkemeye müracaat edenler aynı zamanda bundan sonra türbedarlık ciheti (ölüm, terk veya azil sebebiyle) boşaldığı zaman türbedarlığın “cümlelerin ittifakı ve mütevellî-i mezbûrun arzı” ile gerçekleşmesi ve başka bir yolla türbedar tayini yapılmaması için konunun “tevlîyyet beratında tasrih ve tezkîr edilmesini ve mahalli kaydına şerh” verilmesini de talep etmişlerdir.

Aslında 1729 yılında ileri gelenlerin mahkemeye müracaat etmesinin temel nedeni daha önce aynı şekilde başvuruda bulunmuş olmalarına rağmen o tarihe kadar istedikleri şekilde berat ile bir mütevellî tayini gerçekleştirmemiş olmasıydı. Bundan dolayı dilek ve taleplerini yenileme ihtiyacı duymuşlardı.

Söz konusu berat kaydından da anlaşılacağı üzere bu ikinci müracaat meyvesini vermiştir. Lefkoşa kadısı Mevlâna Mahmut yeni başvuruyu (*mütevellî tayin olunan El-hâc İsmail Efendi’ye yeniden berat verilmesi ve “türbedarlık-ı mezkûr mütevellî arzı olmadıkça aher tarikile tevcih olunmamak üzere tevlîyyet berâtında tasrih ve kaydı mahalline şerh verilmek*) bir arz ile İstanbul’a bildirmiştir. İstanbul’da bulunan kayıtlarda (Anadolu Muhasebesinde) yapılan araştırma sonucunda Hala Sultan Tekkesi türbedarlığının Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhi Mehmet Sadri Dede üzerinden alınarak Derviş Hasan’a tevcih edildiği ancak “tevlîyyet kaydı” bulunmadığı anlaşılmıştır. Konu Şeyhülislam Mevlana Abdullah Efendi’ye sorulunca onun “işaret” etmesi ve 20 Rebiülevvel 1142 (13 kim 1729) tarihli sadrazam arzı (rûûs) sonucunda El-hâc İsmail Efendi’ye 6 Rebiülahir 1142 (29 Ekim 1729) tarihinde mütevellîlik beratı verilmiştir.¹¹ 10 yıl sonra 24 Ağustos 1739 tarihinde mütevellî El-hâc İsmail Efendi hâlâ hayatta ve görevinin başında idi.¹²

Anlaşılmaktadır ki, Hasan Beşe ibn-i İbrahim’in 1722 yılında Hala Sultan Tekkesi için kurmuş olduğu vakıf Hala Sultan Tekkesi Evkâfı’nın temeli olmuş ve bu tarihten sonra (1722-1729 yılları arasında) “türbedar” olanlar aynı zamanda vakfın “mütevellîlik” vazifesini de icra etmişlerdir. Bu durumda vakfın ilk mütevellîsi 1722 yılında vakıf kurulduğunda türbedar olan Derviş Hasan ibn-i Abdullah’tır.

11 KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, KŞS (Kıbrıs Şer’iye Sicili), Sicil No:13, s.220.

12 KŞS, Defter No:15, s.86.

1729 yılında El-hac İsmail Efendi'ye verilen mütevellilik beratında önceki müteveli olan Derviş Hasan ibn-i Abdullah'tan bahsedilmemesi Hasan beşe ibn-i İbrahim'in kurduğu vakfın yerel bir nitelik taşıması olabilir. Bu nedenle merkezî devlet kayıtlarında yer almamıştır. Ancak 1729 yılında El-hac İbrahim Efendi'ye merkezî hükûmetten berat verilmiş ve El-hac İsmail Efendi adı geçen vakfa "müteveli" olmuştur. Bu tarihten sonra vakfın müteveli tayinlerinde merkezî hükûmetin onayı gerekmiştir.

1729 tarihli berat bir yenilik olarak, 1722 yılında kurulmuş olan Hasa Beşe ibn-i İbrahim'in vakfiye şartlarına aykırı olarak, "türbedarlık" ile "mütevellilik" cihetlerini birbirinden ayırmıştır. 1729 tarihli berat ayrıca türbedar tayinlerinde mütevellinin onayının olması şartını getirmiştir.

Müteveli Şeyh Seyyid Abdullah Efendi

Müteveli El-hac İsmail Efendi 1740 yılı sonlarına kadar bu görevde kalmıştır. Muhtemelen ölümünden dolayı söz konusu mütevellilik boşalınca Şeyh Seyyid Abdullah Efendi Hala Sultan Evkafı mütevelliliğinin kendisine tevcih edilmesi için talepte bulunmuş ve Şeyhülislâm Mevlana Es-seyyid Mustafa'nın da "işaret" etmesiyle 18 Ramazan 1153 (7 Aralık 1740) tarihinde kendisine mütevellilik beratı tevcih olunmuştur.¹³ Fakat Seyyid Abdullah Efendi İstanbul'da oturduğu için işlerin yerinde görülebilmesi amacıyla, Kıbrıs'ta yaşayan Seyyid Mehmet Aziz Efendi'nin Hala Sultan Tekkesi Evkafı kaymakam-ı müteveli olarak tayin edildiğİ anlaşılmaktadır. Müteveli Şeyh Seyyid Abdullah Efendi'nin Kıbrıs'a gelmesinin ne kadar sürdüğü kesin değilse de 3 Şaban 1155 (3 Ekim 1742) tarihinde Seyyid Mehmet Aziz Efendi hâlâ Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellisi kaymakamı olarak görev yapıyordu.¹⁴

1749-50 yıllarında Müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin hâlâ Kıbrıs'ta bulunmadığı ve yerine Es-seyyid İsmail Efendi'nin "kaymakam-ı müteveli" olarak görev yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte 1750 yılında Müteveli Şeyh Abdullah Efendi Girne üzerinden Kıbrıs'a gelmiş ve bu yolculuk masrafı olarak toplam 180 kuruş kaymakam-ı müteveli Es-seyyid İsmail Efendi tarafından harcanmıştır. Bu masrafa ilave olarak Müteveli Şeyh Abdullah Efendi'ye 60 kuruş "irsâliye" verilmiştir.¹⁵

1766 yılında Müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin mütevellilik görevi devam etmekteydi. Şeyh Abdullah Efendi'nin 1750 yılında Kıbrıs'a geldiğİ anlaşılıyorsa da Kıbrıs'ta ne kadar kaldığı belli değildir. Kesin olan bir şey varsa kendisinin çoğunlukla İstanbul'da ikamet ettiğidir. 1766 yılında kendisi İstanbul'da sakin olduğundan Hala Sultan Evkafı ile ilgili işlerin yerinde görülebilmesi amacıyla yeni bir müteveli tayini talebinde bulunmuştur. Talebi

13 KŞS, Defter No: 19, s.7.

14 KŞS, Defter No:15, s.211.

15 KŞS, Defter No:16, s.169.

Giriş

Akademik
Bakış

331

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

doğrultusunda Kıbrıs'ta yaşayan El-hac Mehmet "kaymakam-ı müteveli" olarak tayin edilmiş ve konuyla ilgili olarak 9 Safer 1180 (17 Temmuz 1766) tarihinde emr-i şerif çıkarılmıştır.¹⁶

Kaymakam-ı Müteveli El-Hac Mehmed ve Türbedar Edirneli Şeyh Hasan'ın Anlaşmazlığı

El-hâc Mehmet'in kaymakam-ı müteveli olarak atanmasından kısa bir süre sonra Müteveli Şeyh Abdullah Efendi Divân-ı Hümâyûn'a bir arzuhal sunmuştur. Arzuhâline göre, yerine kaymakam-ı müteveli olarak tayin ettiği El-hâc Mehmet Efendi o sırada Hala Sultan Tekkesi türbedârı olan Şeyh Edirneli Hasan'dan kaynaklanan bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Onun bildirdiğine göre türbedâr Şeyh Hasan "ekl ü bel" sevdasıyla" kaymakam-ı müteveli tayin ettiği "El-hâc Mehmet Efendi"yi taciz etmiş, kaymakam-ı müteveli El-hâc Mehmet Efendi'nin görevini yapmasına engel olmuş ve vakfın "irâd ve akarâtına" (gelirlerine) müdahale etmeye teşebbüs etmiştir. Türbedârın türbedarlık dışında "umûr-ı tevliyyete" ve müteveliye vekâlet eden kaymakam-ı müteveliye müdahale ve taarruzu yersiz ve haksız olduğundan bu konuda bir emr-i şerif çıkarılarak Kıbrıs'a gönderilmesini talep etmiştir. Divân-ı Hümâyûn kayıtlarında yapılan araştırma sonucunda Şeyh Abdullah Efendi'nin müteveli, Edirneli Şeyh Hasan'ın ise türbedâr olarak atanmış olduğu Anadolu Muhasebesi kayıtlarında görülmüştür. Sonuçta Hala Sultan Evkafı mütevellisi Şeyh Abdullah Efendi'nin talebi doğrultusunda 28 Safer 1180 (5 Ağustos 1766) tarihinde bir ferman hazırlanarak Kıbrıs'a gönderilmiş ve türbedar Şeyh Edirneli Hasan'ın vakfın tevliyyet işlerine karıştırılmaması ve kaymakam-ı müteveli El-hâc Mehmet Efendi'ye vakıf işlerini yürütmesinde yardımcı olmaları Lefkoşa kadısı, Tuzla kadısı ve Kıbrıs muhassılına emredilmiştir.¹⁷

Hala Sultan Tekkesi Evkafı Tevliyyetinin İkiye Bölünmesi

Müteveli Şeyh Abdullah Efendi, Şevvâl 1191 (Kasım 1777) tarihinde, Mısır Kahire'de çocuksuz olarak ölmüş ve tevliyyet vazifesi boş kalmıştır. Bunun üzerine hak sahiplerinden olduğunu belirten Seyyid Mahmud Efendi bir dilekçe ile Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliğinin kendisine tevcihini talep etmiştir. Yapılan tahkikat sonucu müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin Kasım 1777 tarihinde Mısır Kahire'de ölmüş olduğu anlaşıldığından kendisine Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği kendisine ihsan buyrulmuştur.¹⁸ Böyle olmakla birlikte 10 Cemzayelahir 1192 (6 Temmuz 1778) tarihli fermanda geçen "*Anadolu Kazaskeri Faziletli Mehmet Emin Efendi Hazretleri ilâm etmeleriyle ilâmları mucibince tevliyyet-i merkûmenin nısfı tevcih ve ihsân buyrulmak üzere faziletli semahatli Şeyhülislâm Mevlana Mehmet Esat Efendi işaret etmeleriyle*"¹⁹ ifadesi son derece

16 KŞS, Defter No:17, s.7.

17 KŞS, Defter No:19, s.7.

18 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , VGM-VGM, Defter No: 00260-00151, s.192-2.

19 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , VGM-VGM, Defter No: 00260-00151, s.192-2.

ilginçtir. Çünkü tevliyet vazifesinin ikiye ayrılmış olduğunu, bir başka deyişle aynı anda iki kişinin ve yarımşar hisse ile olarak müteveli tayin edildiklerini göstermektedir.

İkinci kişinin tayini de bu sıralarda gerçekleşmiştir. İlk kişinin tayininden 10 gün sonra Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği için yeni bir atama daha yapılmıştır. Şamlı Şeyh Hamid Efendi bir dilekçe ile müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin ölmesi sebebiyle Hala Sultan Tekkesi vakfı mütevelliliğinin boş kaldığını ve bu nedenle söz konusu tevliyet vazifesinin kendisine tevcihini talep etmiştir. Yapılan tahkikat sonunda müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin Mısır Kahire'de çocuksuz olarak öldüğü ve dilekçe sahibi Şeyh Hamit Efendi'nin bu işe lâıyk olduğunun anlaşılması üzerine kendisine Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği ihsan buyrulmuştur. 20 Cemaziyelahir 1192 (16 Temmuz 1778) tarihli fermanla geçen "*Rumeli Kazaskeri faziletli Efendi hazretlerinin ser-arabacı es-Seyyid Ali Behçet Efendi ilâm etmekle ilâmı muücibince vakf-ı tevliyet merkur Şamlı Es-seyyid Eş-şeyh Hamid bin Es-seyyid Mehmed'e tevcih ve şeriki ile ale-l-iştirak mutasarıf olmak üzere yedine berat-ı alı itâ buyrulmak bâbında faziletli semahatlı Seyhülislâm Mevlana Mehmet Esat Efendi Hazretleri işareleri mucibince*" ifadesinden²⁰ bahsi geçen evkaf mütevelliliğinin yarım hissesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Her iki atamanın arasında sadece 10 günlük bir fark bulunması Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği için aynı zamanda iki dilekçenin verilmiş olduğu, dilekçenin birinin Rumeli Kazaskerine diğersinin de Anadolu Kazaskerine sunulmuş olduğu ve isteğin kabul gördüğü ve belki de Şeyhülislam Mevlana Esat Efendi'nin de sonuçta böyle bir çözüm bulduğu düşünülebilir.

Bununla birlikte 1778 yılında tevliyetin bölünmesi,²¹ 6 yıl sonra, 1784 yılında sona ermiş görünmektedir. Çünkü 20 Cemaziyelahir 1198 (11 Mayıs 1784) tarihinde Şeyh Mehmet Efendi'ye Hala Sultan Tekkesi vakfı mütevellisi olarak atanmış ve kendisine tevliyet beratı verilmiştir.²²

Müteveli Şeyh Mustafa Efendi ve Tevliyyet ile Türbedarlığın Aynı Aileye Geçmesi

1789 yılında Hala Sultan Vakfı mütevellisi Şeyh Mustafa Efendi üzerinde idi. 1789 yılında Müteveli Şeyh Mustafa Efendi ve Lefkoşa kadısı İstanbul'a aynı yıl arızlar göndermişler ve Hala Sultan Tekkesi türbedarı Şeyh İsmail Rıza Dede'nin uygunsuz davranışından (çeşitli kötü davranışları ve çevresine eşkiya

20 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , VGM-VGM, Defter No: 00260-00150, s.356-2.

21 1778 yılında türbedarlık vazifesinin de "türbedar-ı evvel ve türbedar-ı sâni" olarak ikiye ayrılması girişiminin meydana gelmesi oldukça ilginçtir. Bu durum belki de mütevelliliğin ikiye ayrılmasının bir sonucuydu. Bununla birlikte türbedar Şeyh İsmail Rıza Dede'nin girişimi sonucunda türbedarlığın ikiye bölünmesi girişimi engellenmiştir. Bkz. Mehmet Demiryürek, "Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri üzerine Bir Araştırma", (Bu çalışma henüz yayınlanmamış olup kısa süre sonra yayımlanması beklenmektedir.)

22 BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:138, Gömlek No:875.

Gazi

Akademik

Bakış

333

Cilt 12

Sayı 24

Yaz 2019

toplayıp onlara yardım ve yataklık etmesi) dolayı türbedarlıktan azledilerek yerine Şeyh İbrahim bin Şeyh Mustafa Efendi Hala Sultan Tekkesi türbedarlığına atanmasını talep etmişler ve istek kabul edilerek Şeyh İbrahim için türbedarlık beratı yazılmıştır.²³ Türbedar Şeyh İbrahim mütevellî Şeyh Mustafa'nın oğlu olduğundan bu tayinle mütevellilik ve şeyhlik aynı ailenin kontrolüne geçmiş oluyordu.

Şeyh Hüseyin Redif ve Şeyh İbrahim Efendi Arasındaki Mücadele

Hala Sultan Tekkesi vakfı mütevellisi Şeyh Mustafa Efendi, oğlu Şeyh İbrahim Efendi'nin Hala Sultan Tekkesi türbedarlığına atanmasını sağlayarak tevliyet ile mütevelliliğinin aynı aileye geçmesini temin etmişti. Onun H.1210 (M.1795) yılında (muhtemelen) ölümü üzerine, yerine mütevellî tayin edilen Şeyh Hüseyin (Redif) Halife ibn-i Hasan, konuyu bir adım daha ileri götürmüştü ve hem tevliyeti hem de türbedarlığı tek bir kişide, kendi şahsında, birleştirmiştir. Mütevellî Şeyh Hüseyin Redif Efendi, mütevellî olduktan bir yıl sonra, halihazırda türbedar olan eski mütevellî Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh İbrahim'in bu görevden ayrılmasını sağlamış ve H. 1211 (1796) yılında türbedarlığı da kendi üzerine berat ettirmiştir.²⁴ Bunun üzerine Şeyh İbrahim uzun süreli bir mücadeleye girişmiş ve nihayet 27 Receb 1223 (18 Eylül 1808) tarihinde yeni bir beratla aynı anda hem mütevellî hem de türbedar tayin edilmiş ve tevliyyet ile türbedarlığın tek şahısta birleşimini devam ettirmiştir.²⁵

XIX. Yüzyılda Tevliyyet ve Türbedarlık

Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa kesintisiz olarak 1808 yılından 1824 yılına kadar *türbedar* ve *mütevellî* olarak hizmet etmiştir. 1824 yılında Şeyh İbrahim büyük oğlu Hüseyin Efendi lehinde olarak *türbedarlık* ve *mütevellilik* görevlerinden ayrılmış ve büyük oğlu Şeyh Hüseyin Efendi'ye 22 Cemaziyelevvel 1239 (23 Şubat 1824) tarihinde *türbedarlık* ve *mütevellilik* beratı verilmiştir.²⁶ Şeyh Hüseyin bin İbrahim Efendi H.1246 (M.1830) yılında Kıbrıs'ta nüfus sayımı yapıldığı sırada şeyh olarak görevini sürdürüyordu.²⁷ Kıbrıs'ta H.1264 (1847) yapılan nüfus sayımında da Şeyh Hüseyin bin İbrahim Efendi tekkenin şeyhi olarak kaydedilmiştir.²⁸ 1853 yılına ait bir başka kayıt da kendisinden yine şeyh olarak bahsetmektedir.²⁹ 1861 yılında Sultan Abdülmecit padişah olduğu zaman tüm beratlar yenilendiği sırada Şeyh Hüseyin Efendi'nin beratı da yenilenmiş ve kendisine 7

23 KŞS, Defter No:21as, s.129; VGM-VGM, Defter No:00265-00152, s.304-1.

24 VGM-VGM, Defter No. 00272-00156, s.280-4.

25 KŞS, Defter No: 26, s.121.

26 BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:188, Gömlek No:9387. İlgili belgelerin çeviri yazısı Öztürk'in çalışması ekinde (s116-117) yayımlanmıştır.

27 BOA, Fon Kodu:TŞ.KB.d., Gömlek No:40.

28 BOA, Fon Kodu: NFS.d., Gömlek No:3771, s.42.

29 KŞS, Defter No:43, s.7/1.

Muharrem 1282 (2 Haziran 1865) tarihli şeyhlik beratı verilmiştir.³⁰ 8 Ocak 1878 tarihli bir kayıta Ümmül Haram Tekkesi Şeyhi Şeyh Hüseyin Efendi'den *geçende vefat eden* diye bahsedildiğine göre³¹ Hüseyin Efendi'nin 1877 yılı sonlarına kadar şeyhliğini sürdürdüğü düşünülebilir. Şeyh Hüseyin Efendi'nin ölümünden sonra *tevliyyet ve türbedarlık* görevleri birbirinden ayrılmış ve *tevliyyet* görevi müteveffa Şeyh Hüseyin'in büyük oğlu Mehmet Akil Efendi'ye,³² *türbedarlık* görevi ise ortanca oğlu Mustafa Edib Efendi'ye verilmesinin uygun olduğu³³ 5 Şubat 1293 (17 Şubat 1878) tarihinde Kıbrıs İdare Meclisi tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bildirilmiştir.

Sonuç

Kıbrıs'ta bulunan Hala Sultan (Ümmül Haram bint-i Milhan) Tekkesi İslâm'ın kutsal yerlerinden biridir. Tekkenin/Türbenin Hz. Peygamberin süt halasına ait olduğuna inanılmaktadır. Kıbrıs'ın Osmanlılarca fethinden sonra buraya özel bir önem verilmiş ve 1601 yılından itibaren Kıbrıs'ta kurulan birçok vakıftan söz konusu tekkeye gelir tahsis edilmiştir. Tahsis olunan gelirler tekkeye türbedar olanlarca belirli amaçlar için kullanılmıştır. Bununla birlikte doğrudan tekkeye ait bir vakfın doğuşu 1722 yılında Hasan Beşe ibn-i İbrahim'in tekke için kurduğu vakıfla mümkün olmuştur. Vakfiye şartlarına göre tekkenin türbedarları vakfın mütevellilik vazifesini de yürüteceklerdi. Vakfiye şartları gereğince, o dönemde Hala Sultan Tekkesi türbedarı olan Derviş Hasan ibn-i Abdullah vakfın ilk mütevellisi olmuştur. "Türbedarlık" ve "mütevellilik" cihetleri tek kişinin elindeydi.

1729 yılında Kıbrıs ileri gelenlerinin talebi üzerine El-hac İsmail Efendi Hala Sultan Evkafı mütevellisi olarak tayin edilmiş ve merkezî hükümet tarafından kendisine Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevelliliği beratı verilmiştir. Kıbrıslı ileri gelenlerin talebinin nedeni, türbedarların (1722 yılından sonra aynı zamana mütevelliler olan kişilerin) tekke gelirlerini kendileri için harcamaları ve tekkenin zarara uğratılmasıydı. Mütevellilerin merkezî hükümet tarafından tayin edilmesi ve türbedar tayinlerinde söz sahibi olmalarıyla bu durumun önlenileceği düşünülmüştü. Sonuçta ilgililerin talebi kabul edilerek 1729 yılında El-hac İsmail Efendi'nin mütevelliler tayin edilmesiyle "türbedarlık" ve mütevellilik" cihetleri birbirinde ayrılmış ve türbedarlar mütevelliler onayı ile tayin edilmeye başlanmıştır.

1777 yılında mütevelliler görevi *mütevelliler-i evvel* ve *mütevelliler-i sâni* olarak ikiye ayrılmış fakat bu durum ancak yedi yıl sürmüştür. 1784 yılında Şeyh Mehmet Efendi'nin mütevelliler tayin edilmesiyle bu durum ortadan kalkmıştır.

30 BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00040.

31 BOA, TŞR.KB.d. Gömlek No:170, Varak:166/b, hüküm no:766.

32 BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00042.

33 BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:01294, Gömlek No:00092.

Mehmet Efendi'den sonra Hala Sultan Tekkesi'ne türbedar olan Şeyh Mustafa aynı zamanda Hala Sultan Tekesi Evkafı'na mütevellî tayin edilmiş ve söz konusu iki cihet bir şahısta birleşmiştir. Bir başka deyişle Şeyh Mustafa Efendi hem tekkenin "türbedarıydı" hem de Hala Sultan Tekkesi Vakfı "mütevellisiydi". Aslında bu durum 1729 yılında mütevellîliğin oluşturulma amacına aykırıydı. Ama bu durum bu tarihten 1878 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. "Türbedar" ve "Mütevellî" Şeyh Mustafa'nın ölümünden sonra 1795-1808 yılları arasında Şeyh Mustafa'nın oğlu Şeyh İbrahim ile türbedar ve mütevellî olmak isteyen Şeyh Hüseyin Redif arasında mütevellîlik ve türbedarlık cihetleri yüzünden çatışmalar yaşanmıştır. Sonuçta Şeyh İbrahim hem "türbedar" hem de "mütevellî" tayin edilmiş ve bu mücadeleyi kazanmıştır. "Mütevellîlik" ile türbedarlık" cihetlerinin bir şahısta toplanması adanın Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı 1878 yılına devam etmiştir. Bir başka deyişle 1790'ladan 1878 yılına kadar mütevellî ve türbedar aynı kişiydi. 1877 yılında türbedar ve mütevellî olan Şeyh Hüseyin Efendi ölünce yerine 1878 yılında oğullarından biri "türbedar" diğeri de "mütevellî" tayin edilmiştir.

Ekler

EK 1

Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı Mütevellîleri

Mütevellîni Adı	Görev Süresi
Derviş Hasan ibn-i Abdullah	1722-?
El-hac İsmail Efendi	1729-1740
Seyyid Abdullah Efendi	1740-1777
Seyyid Mahmut Efendi (Yarım hisse)	1777-1784
Şeyh Hamid Efendi (Yarım hisse)	1777-1784
Şeyh Mehmet Efendi	1784-1789
Şeyh Mustafa Efendi	1789-1795
Şeyh İbrahim Efendi bin Mustafa/Şeyh Hüseyin Redif	1795-1808
Şeyh İbrahim Efendi	1808-1824
Şeyh Hüseyin Efendi bin İbrahim	1824-1877
Mehmet Akil Efendi bin Şeyh Hüseyin	1878-?

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

A.KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (Girne)

KŞS, (Kıbrıs Şer'îye Sicili), Sicil No:13.

KŞS, Defter No:15.

Görüş

Akademik
Bakış

336

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

KŞS, Defter No:16.

KŞS, Defter No:17.

KŞS, Defter No:19.

KŞS, Defter No:21.

KŞS, Defter No: 26.

KŞS, Defter No:43.

B.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:138, Gömlek No:875.

BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:188, Gömlek No:9387.

BOA, Fon Kodu: TŞ.KB.d., Gömlek No:40.

BOA, Fon Kodu: NFS.d., Gömlek No:3771.

BOA, Fon Kodu: TŞR.KB.d. Gömlek No:170.

BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00040.

BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00042.

BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:01294, Gömlek No:00092.

C.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGM-VGM, Defter No:00265-00152, s.304-1.

VGM-VGM, Defter No. 00272-00156, s.280-4.

VGM-VGM, Defter No: 00260-00151, s.192-2.

VGM-VGM, Defter No: 00260-00150, s.356-2.

Yayınlanmış Eserler

ALGÜL, Hüseyin, "Hala Sultan'ın Şşahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*,(Ed:Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Apak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s.442-451.

BAÇIŞKAN Tuncer, *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını, Lefkoşa 2005.

BAHADIR, Mehmet, *İslâm Fatihleri Kıbrıs'ta*, Çetin Matbaacılık, Ankara 2013.

BOZKUŞ, Mehmet Ali, "Geç Ortaçağ'da Tutulmuş Türk Tarihine Dair Kıbrıs Kronikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt. 37, sayı. 63 (2018), s.149.

GAZİOĞLU Ahmet, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000.

GÜLEÇ, İsmail, Haşim Şahin (Ed), *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları 2, Ayhan Matbaası, İstanbul 2017.

Gazi

Akademik
Bakış

337

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

DEMİRÜREK, Mehmet, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı", Mehmet Mahfuz Söylemez (Ed), *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017, s.39-67.

Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)", *Belleten*, cilt.82, sayı.294 (2018), s.483-510.

TANMAN, M. Baha, "Hala Sultan Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt.15, İstanbul 1997, s.225-227.

TURAN, Osman, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, 28/109 (1964), s.209-227.

Extended Abstract

The Hala Sultan Tekke in Larnaca (Cyprus) is one of the first traces of the İslâm in Cyprus and it is believed that the tomb belong to the Umm Haram binti Milhan, who was the wet nurse of the Prophet Muhammed and died in Cyprus in AD 649 during first military expedition of the Muslims to Cyprus. Both Herevi, a Muslim traveller and Konstantine Porphyrogenitus, a chronicler of Byzantine Empire, both of them lived in 10th century, told that Hala Sultan's tomb was in Cyprus. After the Ottoman conquest, the Hala Sultan shrine was paid attention by the Ottomans and the Ottomans founded vaqfs in Cyprus allocated some revenue sources of their vaqfs to the Hala Sultan Tekke from 1601 and onwards. Even though the first allowances dedicated in the 17th century, the Foundation of Hala Sultan Tekke was found in 18th century and the first trustees also were commissioned in the same century. We can determine the trustees of the Foundation of Hala Sultan Tekke from 1722 and onwards to the end of the Ottoman rule in Cyprus in 1878.

The Foundation of Hala Sultan Tekke was founded firstly by Hasan Beşe ibn-i İbrahim in 1722. According to the vaqf record the trustee of this vaqf was to be the *türbedârs* of Hala Sultan Tekke (keepers of Hala Sultan mausoleum). Thus, Derviş Hasan ibn-i Abdullah was appointed the first trustee of the vaqf in 1722.

The trustees of the Tekke during the period under question protected and increased the income sources of it and they played an important role the Tekke continue to its services, such as to pray, to give the meal to the visitors, to burn candles in the sacred nights. The Hala Sultan Tekke had also a sheikh called *türbedâr* and since *türbedârs* asked for to spend the incomes of the vaqf of Hala Sultan Tekke for themselves, the distinguished people in Nicosia went to the Nicosia court in 1729 and they demanded the Nicosia Judge to send an official request to the Sultan to grant an imperial command for El-hac İsmail Efendi, who had been appointed by them as the trustee of the Foundation of Hala Sultan Tekke. They also claimed that El-hac İsmail had commissioned by them about seven or eight years ago and he had revived the Hala Sultan Tekke

and protected its revenues perfectly until 1729. Their application was approved by the Sultan and the trustee of Hala Sultan Tekke Vaqf was created and El-hac İsmail Efendi was appointed by the Sultan in 1729. Consequently from 1729 and onwards until 1878, when the Ottoman rule in Cyprus ended and the British occupied Cyprus, all trustees of Hala Sultan Tekke were revealed in this research.

The trustee Seyyid Abdullah Efendi lived in Istanbul and he visited Cyprus time to time. During his period he appointed some agents to administrate the vaqf in the name of him. His agents were from Turkish Cypriots. During the period under consideration it is witnessed that from 1774 to 1784 the two trustees were appointed at the same time, as *mütevelli-i evvel* and *mütevelli-i sâni*, although this situation lasted only seven years. Later, two sheikhs strived to be appointed as the trustee of the the Foundation of Hala Sultan Tekke in the last and early years 18th and 19th century respectively. The main reason of these developments was to seize the revenues of the abovementioned vaqf. Sheikh İbrahim Efendi won the contest and he served from 1808 to 1824. In essence Sheikh İbrahim Efendi's father Mustafa Efendi was previous trustee and he was both *türbedâr* and trustee of the vaqf in 1790's, contrary to the rule of the trustee of the Foundation of Hala Sultan Tekke Vaqf, in that the trustee and *türbedâr* had to be different persons and the *türbedâr* could be appointed, provided that he could be recognised by the trustee. In other words a *türbedâr* had to have the permission of the trustee.

From Mustafa Efendi's period and onwards the *türbedâr* of the Hala Sultan Tekke and the trustee of the Foundation of Hala Sultan Tekke were the same person. Sheikh Hüseyin Redif Efendi, Sheikh İbrahim Efendi and Skeikh Hüseyin Efendi. When Sheikh Hüseyin Efendi died in 1877, one of his sons was appointed as *türbedâr* of Hala Sultan Tekke and the other was nominated as the trustee of Hala Sultan Tekke Vaqf in 1878.

Görüş

Akademik
Bakış

339

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019